

С. М. Аржевітин,
 д. е. н., професор кафедри, завідувач кафедри банківської справи,
 ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана", м. Київ

СИСТЕМНА БАНКІВСЬКА КРИЗА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

S. Arzhevitin,
 Doctor of Economics, Professor, Head of Banking,
 SHEE "Vadym Hetman Kyiv National Economic University named after"

SYSTEMIC BANKING CRISIS IN UKRAINE: FEATURES, CAUSES AND CURES

У процесі дослідження з'ясовано особливості прояву та причини банківської кризи, а також визначено шляхи її подолання. Зокрема слід виокремити такі основні аспекти банківської кризи в Україні: руйнація довіри як ключового інституту економічного і фінансового розвитку суспільства, системна незахищеність та невизначеність прав власності, структурні диспропорції в економіці, обмеженість монетарного і економічного суверенітету країни, критичне зниження впливу банківської системи України на розвиток реального сектору економіки, неадекватність монетарного, валютного і банківського регулювання умовам поточної кризи. Системний характер вітчизняної банківської кризи вимагає системних підходів до її подолання.

The study found causes and features of the banking crisis and the ways to overcome it. In particular, should highlight the following key aspects banking crisis in Ukraine: the destruction of trust as a key institution of economic and financial development of the society, system vulnerability and uncertainty of property rights, structural imbalances in the economy, lack of monetary and economic sovereignty, critical reduce the impact of the banking system of Ukraine for the development of the real sector, the inadequacy of monetary, foreign exchange and banking regulation given the current crisis. The systemic nature of the banking crisis requires a systemic approach to overcome it.

Ключові слова: системна банківська криза, причини банківської кризи, особливості та шляхи подолання кризи, монетарне та банківське регулювання.

Key word: systemic banking crisis, banking crisis causes, characteristics and ways of overcoming the crisis, monetary and banking regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Українська економіка у 2014—2016 роках увійшла в стан критичного загострення системних ризиків, в якому поєдналися глибокі валютна, банківська та економічна кризи. До системних проблем монетарного, валютного і банківського регулювання додалися форс-мажорні фактори російської військової агресії, несприятливої зовнішньої кон'юнктури, що разом призвели до глибоких кризових наслідків.

Різка та тривала девальвація національної валюти, яка спровокувала вибухове зростання диспропорцій балансів банків, їх декапіталізацію та вихід валютних і кредитних ризиків за критичні межі, прискорила відтік депозитів з банківської системи та призвела до розгортання девальваційно-інфляційної спіралі. Галопуюча інфляція у травні сягнула 58,4% у річному вимірі, падіння ВВП у середньому за 2015—2016 рр. — "мінус" 15%.

Банківська система зазнала значних втрат: за неповних півтора року (з початку 2014 р. до кінця травня 2015 р.) обсяг депозитів у національній валюті скоротився на 74,2 млрд грн. (18%), в іноземній — на 14,8 млрд дол. (48%); водночас, залишки за кредитами в гривні зменшились на 97,7 млрд грн. (16%), в іноземній валюті — на 11,2 млрд дол. (29%). Більше 70 банків визнано неплатоспроможними, значна кількість з яких в стадії ліквідації. Це створює надсерйозні проблеми не тільки для банків і їх клієнтів, а й для державних фінансів та реального сектору економіки [1—3].

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню окремих аспектів та особливостей банківської кризи в Україні, присвячено праці багатьох вітчизняних економістів. Зокрема, розгляду даної проблематики приділяли увагу такі науковці: Б.П. Адамик, В.М. Геєць, А.А. Гриценко, О.В. Дзюблук, О.М. Колодізев, В.В. Козюк, В.В. Корнєєв, С.А. Кораблін, Т.А. Кричевська, І.О. Лютий, А.М. Мороз, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, О.І. Петрик, С.С. Шумська, Н.М. Шелудько, М.Ф. Пуховкіна, Т.Є. Унковська, М.І. Савлук, В.С. Стельмах. Проте, наукових досліджень в яких здійснюється акцент на системному підході до вивчення причин появи, особливостей протікання та шляхів подолання банківської кризи в Україні, недостатньо.

ПОСТАНВКА ПРОБЛЕМИ

Внаслідок безпрецедентного з часу запровадження гривні зростання ризиків гіперінфляції та демонетизації економіки, розгортання глибокої банківської кризи й колапсу кредитування реального сектору задачі подолання кризових явищ та забезпечення стабільного функціонування банківської системи і економічного зростання стають завданнями рівня національної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У процесі дослідження з'ясовано особливості прояву та причини банківської кризи, а також визначено шляхи її по-

долання. Зокрема слід виокремити такі основні аспекти банківської кризи в Україні.

Руйнація довіри як ключового інституту економічного і фінансового розвитку суспільства. На фоні позитивного розвитку нового якісного рівня громадянського суспільства, волонтерського руху, зростання патріотизму і довіри між українськими громадянами, внаслідок тривалої системної кризи на рівні макрорегулювання відбулася катастрофічна руйнація ключових інститутів соціально-економічного розвитку — довіри громадян до влади, зокрема до монетарного регулятора, Уряду та Президента, до банківської системи, до національної валюти. Дефіцит довіри обумовлено також низькими стандартами професійної етики, неналежний рівень якої відноситься до найбільш принизливих вад вітчизняного суспільства, як в частині ведення приватного бізнесу, так і його державного регулювання.

Пошук шляхів відродження довіри між суспільством і владою, а також розвитку професійної етики и забезпечення високих моральних норм, перш за все на рівні державного регулювання, потребує наукової соціально-економічної проробки і широких національних консультацій. Це стане підґрунтям зниження системних соціально-політичних ризиків і створення стійкої бази фінансового і економічного розвитку.

Системна незахищеність та невизначеність прав власності. Перманентна і системна деградація української економіки, її виробничого потенціалу і структури, катастрофічне падіння зайнятості, — ці головні економічні виклики залишались без відповіді в Україні чверть століття. Основна економіко-правова причина такого стану речей в економіці криється у неналежному розв'язанні питання власності на засоби виробництва.

Приватизація державного, профспілкового, комунального майна реалізувалася в Україні в інтересах олігархічних груп, яким вдалося трансформувати свою владу у власність. Цей перерозподіл власності відбувався і відбувається у неконституційний спосіб, з порушенням Основного Закону країни та Декларації про державний суверенітет. Звідси витікає непевний правовий статус власності, а перманентні політичні та економічні кризи збільшують для суб'єктів власності ризики її втрати. Правовий захист владою боржника, а не власника, кредитора, інвестора, факти рекету бізнесу при зміні влади, нерозвиненість фондового ринку підтверджують цей непевний правовий статус. Про це свідчать також і безкінечні спроби влади внести зміни в Конституцію, які дозволили б узаконити несправедливий розподіл власності.

З невирішення в законний спосіб проблеми зміни власності витікають відсутність довгострокової перспективи бізнесу, банків, економіки в цілому, втрата внутрішнього ринку національним власником, економічної і монетарної самостійності, а також критичне падіння довіри в суспільстві. Останнє є недопустимим для будь-якої держави.

Тому пошук і досягнення суспільного консенсусу в питанні узаконення власності і її системної захищеності є самим головним питанням для України, яке на часі.

Структурні диспропорції в економіці. Відсутність виваженої макроекономічної стратегії, зокрема ефективної національної промислової політики протягом більш ніж двадцяти років призвели до формування загрозливих економічних диспропорцій. Шлях пріоритетного розвитку експорту сировинної продукції з невеликою часткою доданої вартості і нарощування імпорту товарів кінцевого споживання має катастрофічні наслідки для реального сектору, фінансової і соціальної сфери. Наразі вітчизняна економіка залишається переважно сировинно-орієнтованою (основні експортні товари — продукція металургії, хімічної промисловості та сільського господарства), малою (~ 0,08% світового ВВП), відкритою (експортно-імпортний оборот становить ~ 100%

ВВП) з преддефолтними суверенними рейтингами ("ССС-" за шкалою S&P's). Це жорстко прив'язує основні вітчизняні виробничі та фінансові цикли до зміни кон'юнктури на міжнародних ринках сировини, формуючи їх підвищену вразливість від зовнішніх шоків.

Системними вадами такої моделі є хронічна розбалансованість платіжного балансу і державного бюджету, періодичні валютні кризи, формування кланово-олігархічної структури власності, зростаюча залежність державних фінансів від зовнішніх запозичень, загострення нерівномірності розподілу доходів у суспільстві та поглиблення бідності і зубожіння населення, звуження внутрішнього ринку та зниження національних конкурентних переваг, пригнічення середнього класу і падіння зайнятості, посилення відтоку фінансового та інтелектуального капіталу за кордон, перманентні ризики економічних спадів, що супроводжуються інфляцією і надзвичайним зростанням соціально-політичних ризиків.

При цьому створюються непереборні бар'єри для діяльності банків як в частині звуження економічної і фінансової бази формування ресурсів, так зростання ризиковості їх активних операцій.

Іншим структурним ризиком є висока монополізація ключових секторів економіки. Рівень якості та прозорості антимонопольної політики потребує негайного підвищення задля встановлення дієвого контролю над вітчизняними монополіями та олігополіями з метою нівелювання їх руйнівного впливу на стан національної економіки.

На сьогодні ці системні ризики є питаннями національної безпеки, що потребують пильної уваги та консолідованої позиції всіх гілок державної влади. Нагальною необхідною є розробка та запровадження нового економічного курсу, тобто стратегії, спрямованої на подолання моделі сировинного приросту і виходу на траєкторію формування високоєфективної і високотехнологічної економіки. Випуск продукції з підвищеною доданою вартістю забезпечуватиме інтенсивне економічне зростання, з відповідним зменшенням рівня зовнішньої вразливості та формуванням внутрішньої основи фінансової стійкості країни, сприятиме зменшенню вартості кредитних ресурсів та стабілізуватиме курсову та цінову динаміку в країні. Одночасно це слугуватиме стрижнем консолідації інтелектуальних, фінансових та матеріальних ресурсів, необхідних для реіндустріалізації української економіки, розвитку виробництва для внутрішнього ринку, запорукою стійкого підвищення доходів бізнесу, населення та бюджетів всіх рівнів, зростання добробуту всього суспільства, тобто національного добробуту.

Обмеженість монетарного і економічного суверенітету країни. Історія української гривні — це історія малої сировинної валюти, що емітується країною, економічно, фінансово та валюто-залежною від зовнішніх ринків, політичних рішень, що приймаються за її межами, крихкості уподобань іноземних інвесторів, неочікуваних рухів світових резервних валют, високої волатильності потоків капіталу. Це історія країни, економіка якої характеризується низькими суверенними рейтингами, підвищеними ризиками ведення бізнесу і несприятливим правовим середовищем для інвестицій. За таких умов будь-який монетарний чи валютний режим не може забезпечити монетарної незалежності країни як окремої складової її економічного суверенітету. Враховуючи, що найбільш стійкими валютами у світі є резервні валюти індустріальних розвинутих країн (насамперед, США, країн зони євро, Великої Британії, Японії), досягнення Україною монетарного суверенітету можливо лише в контексті національної реіндустріалізації. Адже саме високий попит на продукцію індустріальних країн лежить в основі сталого характеру їх національних валют. Формування такого попиту має виявитися ключовим в розбудові нової економіки України зі стійкою банківською системою та незалежною

грошово-кредитною політикою. Лише на такій основі зароджуються розширене відтворення відносин економіки і банків, що веде до стійкого економічного зростання.

Разом із ліквідацією непевного характеру власності, і на цій основі відновлення довіри в суспільстві, політичне забезпечення реалізації економічного і монетарного суверенітету є достатньою умовою початку економічного відродження.

Критичне зниження впливу банківської системи України на розвиток реального сектору економіки. Сучасна банківська система України пристосована переважно до обслуговування поточних, перш за все платіжних потреб економічних суб'єктів і в деякій мірі короткострокових потреб в обіговому капіталі. Для задоволення інвестиційних потреб реального сектору українські банки не пристосовані ні структурно, ні функціонально, внаслідок чого їх вплив на формування матеріально-технічної бази економіки вкрай обмежений. Про це свідчать відсутність в Україні спеціалізованих інвестиційних банків, відмова від створення національного банку реконструкції і розвитку з широкими повноваженнями з організації фінансування інвестиційних потреб економіки, випереджаюче нарощування обсягів банківських кредитів у сфері особистого споживання та торгівлі порівняно зі сферою виробництва, незначні обсяги довгострокових депозитних ресурсів з поступовим зменшенням їх розмірів та частки в ресурсній базі банків. Всі ці обставини стримували розвиток довгострокового кредитування інвестиційних потреб виробничих підприємств. За період з 2008 р. по 2014 р. частка банківських кредитів нефінансовим корпораціям на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, будучи мізерною, ще скоротилась з 3,5% до 1,9%.

Кризовий стан державних фінансів. Стан державних фінансів України характеризується хронічною дефіцитністю державного бюджету, пенсійного фонду, фінансових балансів основних державних корпорацій, нерівномірністю розподілу фіскального тягаря між тіншовим і прозорим секторами економіки, між високо монополізованими і олігархізованими структурами та малим і середнім бізнесом, надкритичним рівнем державного боргу в т.ч. зовнішнього і валового зовнішнього боргу країни, низькою ефективністю використання бюджетних коштів через незавершеність реформування бюджетної сфери та високий рівень корупції. З 2014р. з'явився ще один потужний чинник дестабілізації державних фінансів — фінансування витрат, пов'язаних з захистом від російської агресії. В таких умовах виконавча влада не знаходить нічого кращого як посилювати тиск на банківську систему та валютний ринок з метою проведення квазіфіскальних операцій НБУ та залучення кредитних ресурсів комерційних банків для фінансування бюджетних витрат. Як наслідок, в Україні перманентно високі девальваційні та інфляційні очікування, ринкова процентна ставка, ризики ліквідності та кредитоспроможності. Всі ці явища погіршують умови для діяльності банків, обмежують їх можливості позитивного впливу на реальний сектор економіки.

Неадекватність монетарного, валютного і банківського регулювання умовам поточної кризи. На початку минулого року внаслідок високих соціально-політичних та фінансових ризиків, недостатності міжнародних валютних резервів, дефіциту поточного рахунку платіжного балансу Національного банку було здійснено відмову від утримання фіксованого рівня валютного курсу. Після девальвації національної валюти до рівня 11,9 грн./дол. у квітні 2014 року поточний рахунок було практично збалансовано. Помірна девальвація при адекватній монетарній політиці могла б спрацювати як антикризовий захід для підтримки економічного зростання і забезпечення подальшої валютної стабільності. Проте запровадження режиму гнучкого обмінного курсу було

здійснено без належних системних заходів щодо переходу до монетарної політики, яка відповідає такому валютному режиму. Адекватна операційна зміна монетарної політики і дотримання принципів ринкового курсоутворення сприяли б нормальному функціонуванню офіційного валютного ринку, позитивному впливу процентних ставок на економіку, прийнятному рівню девальвації і подальшому утриманню стійкої динаміки курсу. На жаль, помилки монетарного, валютного і банківського регулювання, які загострилися після закінчення виборів у парламент, призвели до глибокої валютної кризи, що за ланцюговою реакцією спровокувала системну банківську кризу, розкручування девальваційно-інфляційної спіралі і надзвичайне зниження рівня життя українських громадян. Помилкова монетарна політика, яка базується на принципах аккомодативного регулювання (тобто домінуванні операцій постійного доступу) використовується і сьогодні, що підсилює системні ризики для монетарної сфери, фінансового і реального секторів економіки. Саме ці ризики було актуалізовано минулого року і не подолано дотепер.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нагально необхідним є виправлення помилок, що призвели до розвитку і загострення банківської кризи, розробка й застосування заходів щодо вдосконалення монетарної та валютної політики і переходу до системи ефективного банківського регулювання. Постає невідкладне завдання розроблення та впровадження стратегії розвитку банківської системи та подолання кризи, які б окреслили середньострокові напрямки грошово-кредитної політики та на їх основі систему ефективних тактичних заходів монетарного і валютного регулювання. Системний характер вітчизняної кризи вимагає системних підходів до її подолання

Література:

1. Про стан проведення грошово-кредитної політики у січні-березні 2015 року та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України. Рада НБУ. Рішення Ради від 23.04.2015р. № 5 <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17039215>
2. Постанова Правління Національного банку України від 18 серпня 2015 року № 541 "Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985217>
3. Стратегія монетарної політики на 2016—2020 роки. Пропозиції Правління НБУ до Основних засад грошово-кредитної політики. Презентація [Електронний ресурс] / Національний банк України. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218> (дата звернення — 27.08.2015).

References:

1. National bank of Ukraine (2015), "Council Decision on the state of monetary policy in January-March 2015 and its impact on the socio-economic development of Ukraine", available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17039215> (Accessed 10 April 2016).
 2. National bank of Ukraine (2015), "Resolution "On basic principles of monetary policy for 2016-2020 years"", available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985217> (Accessed 10 April 2016).
 3. National bank of Ukraine (2015), "Monetary Policy Strategy for 2016-2020 years. Offers NBU with the main principles of monetary policy. Presentation", available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218> (Accessed 10 April 2016).
- Стаття надійшла до редакції 20.04.2016 р.*